

**Oponentský posudek na doktorskou disertační práci Mgr. Jany Chaloupkové
„Rodinná a pracovní uspořádání v kontextu změn v České republice po roce
1989. Proměny rodinných a profesních startů.“**

PhDr. Věra Kuchařová, CSc.

Výzkumný ústav práce a sociálních věcí, v.v.i., Praha

Disertační práce Jany Chaloupkové se věnuje tématu, které prostřednictvím vybraného okruhu jevů vypovídá dílčím způsobem o společenských změnách v době společenské a ekonomické transformace a následující stabilizace společnosti po roce 1989, konkrétně o dosažené úrovni otevřenosti, dynamičnosti a demokratičnosti společenských podmínek.

Zvolené téma je průsečíkem několika aktuálně zajímavých a společensky významných jevů – základem jsou společensko-ekonomicko-politické změny po roce 1989, které tvoří kontext zkoumání změn profesních a rodinných drah mladých lidí (jako stěžejní téma práce) a prolíná zde i pohled na generační rozdíly v chování mladých lidí. Sledovaná tematika je tedy uchopena velice komplexně a současně si autorka vybrala kompaktní výzkumný problém - životní starty a jejich proměny. Ač to autorka přímo nedeklaruje, předpokládám, že zvoleným tématem reaguje i na „praktické“ aktuální otázky např. populačního vývoje či zaměstnanosti mladých lidí, jejich životních šancí a životního stylu. Její přístup je však především akademický se všemi jeho přednostmi (komplexnost pohledu, sofistikovaná metodika aj.) a omezeními (jistá odtažitost od problémů denního života). Její přístup se dá též označit jako přísně nehodnotící v tom smyslu, že se soustřeďuje především na aplikaci nových metodologických postupů na zvolené téma a nesnaží se hledat souvislosti s širšími soudobými společenskými změnami. Pokud tak činí, zaměřuje se spíše na podmíněnost, než na dopady zjištěných trendů. To, že analyzuje vliv společenských změn po roce 1989, je zdůvodněno spíše snahou vyhodnotit roli strukturálních a institucionálních podmínek, než snahou zhodnotit význam těchto změn pro život (mladých) lidí. Autorka dochází k závěrům o růstu variability rodinných a pracovních drah, ale nehodnotí to z hlediska např. kvality života, životních perspektiv, demokratizace společnosti apod. Uvedené charakteristiky nesnižují kvalitu disertační práce, jen ji vymezují jako především akademický a do jisté míry metodologický počín.

Jednou z hlavních kladných stránek disertační práce je systematické a cílené využívání odborné literatury, založené na jejích širokých znalostech. Autorka tu více, tu méně podrobně konfrontuje různé odborné názory a přístupy, takže se jí různě daří interpretovat či vyvodit závěry z někdy rozporných pohledů nebo poznatků pro své analýzy. Svě vlastní pojetí a přístup autorka na tomto základě nicméně v úvodních částech důkladně a přesvědčivě odůvodňuje.

Dosavadní poznání autorka prezentuje ve dvou kapitolách (a průběžně téměř v celé práci), ač explicitně je mu věnována kapitola první. V ní se autorka věnuje především teoretickým východiskům a konceptům, ale shrnuje i poznatky empirických analýz zahraničních, příp. českých, autorů. Druhá kapitola je věnována dílčí analýze soudobých procesů proměn raných rodinných a pracovních drah a vyhodnocení faktorů, které v těchto proměnách hrají roli. Využívá k tomu konfrontaci poznatků z odborné literatury i analytických dat, ty však spíše ilustrativně. Daří se jí zde postihnout hlavní příčinné i méně zřetelné souvislosti a pokrýt hlavní vlivy. Výhrady však mám k podkapitole 2.3.3. nazvané „Kontext podmínek skloubení práce a rodiny“, protože podle mého názoru se týká pouze jejich, jakkoliv podstatné, části (rodičovské dovolené a příslušných dávek). Jistého zúžení pohledu oproti názvu podkapitoly se dopouští i v kapitole 2.3.2.

Autorka v druhé kapitole též formuluje hypotézy, jejichž platnost v dalších kapitolách práce testuje. Ačkoliv její hypotézy vycházejí z obecnějších otázek, které jsou někde v celé práci obsaženy, a zřejmě pokrývají základní aspekty zvoleného tématu disertační práce, netvoří zřetelně konzistentní celek, mj. se některé týkají evropských trendů, některé české situace, někde to není vymezeno. Zdůvodnění některých z nich, uvedená v kapitole 2.4., nejsou vždy úplně zřejmá a čtenář si je musí začlenit do kontextu předchozích kapitol (asi by bývalo pomohlo prostě odkázat na příslušné

pasáže). K některým hypotézám mám konkrétní připomínky: např. u hypotézy 3 na str. 54 si nejsem jistá, zda tu není zaměněna příčina a následek, příp. zda se nejedná o obousměrnou podmíněnost.

Těžiště práce vidím v její empirické části, hlavně počínaje kapitolou čtvrtou. V třetí kapitole autorka rozebírá normativní kontext rodinných a pracovních startů za využití sekundární analýzy několika výzkumů. Zmiňuje jejich jistá omezení pro využití pro potřeby své analýzy (absenci českých dat v mezinárodním výzkumu, jiné zaměření použitých datových souborů), ale snažila se z nich vytěžit co nejvíce pro potřeby své koncepce a ověření svých hypotéz. Nicméně mi není úplně jasné, jak autorka došla k závěru uvedenému na str. 85 v 2. Odstavci, kde se odvolává na „výzkumy zaměřující se na subjektivní vnímání dospělosti“, ale podle mně použitá data (mimo ESS 2006) takto explicitně zaměřená nebyla. Má autorka na mysli jiná data než zmíněné ISSP 1994 a 2002 a další uvedené na str. 63-64?

Kapitola čtvrtá navozuje empirickou část práce stručným a přitom dostatečně výstižným a instruktivním výkladem použitých metod a popisem zvoleného postupu analýzy dat. Ta je provedena v dalších kapitolách, páté a šesté. Autorka v této empirické části prokazuje zaslíbenou znalost použitých metod, jejich předností a úskalí jejich aplikace. Při vlastní analýze postupuje systematicky a podává přehledný a utříděný obraz jejích výsledků. Osobně se nicméně neubráním pocitu, že se dostává do jistého „zajetí“ ve své metodice a nesnaží se o přesah do širších souvislostí svých zjištění.

Za nejvíce inovativní část celé práce považuji kapitolu 6.2. Souběh pracovních a rodinných drah. Výsledky sice nejsou příliš překvapující, ale tím, že jich bylo dosaženo metodami dosud používanými sporadicky nebo vůbec, svým způsobem potvrzují a prohlubují stávající poznání sledovaných jevů.

V závěrečném shrnutí autorka rekapituluje vstupní výzkumné otázky a shrnuje odpovědi na ně. Třebaže shrnutí dílčích poznatků je součástí každé kapitoly, s ohledem na záběr práce je toto závěrečné shrnutí zdůvodněné. Jak jsem již naznačila, osobně bych uvítala nějaké obecnější vyhodnocení poznatků, ale forma závěru je samozřejmě v kompetenci autorky.

Disertační práce je napsána kultivovaným jazykem, nicméně několik momentů ubírá jinak zajímavému textu na čtivosti. Jednak autorka asi usiluje až příliš důsledně o dodržení základních pravidel struktury vědeckého textu, takže pro jistotu několikrát opakuje základní a dílčí záměry práce a jejích dílčích částí na různých místech a v různých kontextech (nejmarkantněji na str. 110 dole a začátek kapitoly 5.1. na str. 111). Také některé dílčí závěry se několikrát opakují jen v malých obměnách.

Dílčí připomínky:

s. 28: není mi jasný rozdíl mezi bodem 2 „nárůst nepodobnosti životních drah“ a 3 „zvyšování rozmanitosti životních drah“ – je to otázka překladu nebo přesnější formulace?

s. 66: interpretace tabulky 3.1. se mi jeví poněkud zjednodušená v tom smyslu, že jsou přeceněny rozdíly o 1-2 desetinná místa při hodnocení významu nezávislosti na orientační rodině a rodinných tranzic. Pokud by byly brány v potaz jen větší rozdíly, diference země by byla složitější, než je uvedeno.

s. 70: v tabulce 3.2. některé řádky v prvním sloupci nedávají dohromady 100 %

Autorka ke škodě celkového dojmu z práce nevěnovala plně náležitou pozornost korekturám, takže občas chybí nebo přebývá nějaké slovo (obvyklý důsledek úprav kopírováním a vkládáním na počítači), nejčastěji předložky, ale i další.

V rámci oponentního řízení by se autorka mohla stručně vyjádřit k některé z následujících otázek:

- Analýza je provedena na řadě dat, ta novější pocházejí z počátku minulého desetiletí, a autorka dochází k závěru o přetrvávání některých strategií na počátku životních drah. Domnívá se autorka, že v současnosti dochází k dalším posunům v jí analyzovaných trendech – de-standardizace – příp. k novým formám standardizace, které vzhledem k charakteru dat ukazovala na nejmladších kohortách mladých lidí? Dnes se např. oproti době realizace použitých výzkumů dále snižuje sňatečnost.

- Závěr na straně 127 dole, že se nepotvrdil „předpoklad, že jsou rodinné dráhy žen silněji spjaty se sociálními očekáváními týkajícími se věku vstupu do rodičovství, a tudíž je variabilita rodinných situací žen stejného věku nižší než variabilita situací mužů“ by bylo vhodné blíže okomentovat. Zdá se mi, že muži i ženy sdílejí určité normy ohledně časování rodinných událostí a současně je soulad rodičovských plánů a jejich realizace omezený z důvodu mnoha intervenujících faktorů, takže není plně opodstatněné hledat zde genderové rozdíly.
- Může autorka nějak blíže vysvětlit, jak se na zvýšení variability rodinných (příp. pracovních) drah žen projevila narůstající bezdětnost?
- Mohou závěry, uvedené v posledním odstavci na str. 86, být interpretovány také tak, že posun narození prvního dítěte do vyššího věku v posledních letech lze spíše vysvětlit hodnotově-normativními změnami, než ekonomickými nejistotami (narážím na názory, že dnešní podmínky odrazují mladé lidi od rodičovství)?

Poznámky na okraj:

- Moc se mi nelíbí překlad *emerging adulthood* jako „vynořující se dospělost“, zdálo by se mi vhodnější „vyvíjející se“, „počínající“ nebo „vzcházející“ (poslední zní archaicky, ale je, myslím si, nejvýstižnější). Jsem si vědoma, že autorka není jediná, kdo tento překlad používá.
- Škoda, že autorka nezvolila větší formát grafů, ačkoliv chápu důvod – aby se daly porovnat na jedné stránce. Dala bych přednost přehlednosti za cenu otáčení stránek.
- Orientaci v ověřování hypotéz trochu komplikuje to, že autorka hypotézy v rámci jednotlivých zkoumaných okruhů číslovala vždy od 1.
- Doporučila bych nepoužívat termín „typy typů“ – tabulka 6.1.

Předložená disertační práce splňuje všechny formální a věcné požadavky, a proto ji doporučit k obhajobě. Výše uvedené připomínky nemají závažný charakter a některé jsou projevem osobního přístupu k tematice, který nemíním prosazovat.